

A magyar nyomdászat-történelem egyik fehér foltja: a könyomtatás

A MAGYARORSZÁGI KÖNYOMTATÁS MEGSZŰNÉSE (Negyedik rész)

Timkó György

Mikor szűnt meg hazánkban ez a százötven éven keresztül virágzó művészeti és nyomdaipari tevékenység? Pontosán nem tudjuk! Pedig oly sok kulturális értékkel gazdagította országunkat, népeinket! Erre a kérdésre csak bizonytalan választ lehet adni: valamikor az ezerkilencszázötvenes-hatvanas években. Mint oly sok értéket, ezt is hagyjuk veszendőbe menni. Még emlékét sem őriztük meg méltóan! Utolsó évtizedei, megszűnése teljesen homályba vészett.

Az biztos, hogy 1944-ben még toboroztak fiatalokat könyomó szakmunkásnak. A Székesfővárosi Pályaválasztási Tanácsadó és Képességvizsgáló Intézet pályaismerető füzet-sorozatát jelentett meg, melyek között megtalálható a nyomdász-pályákról szóló is. Ebben szerepel a „könyomó (könyomdai) szakmunkás” is.

A szóban forgó kis füzet nagy segítséget nyújt ahhoz, hogy valamelyest megismerhessük a litográfia és a könyomtatás akkori állapotát. A következőket olvashatjuk: „Amíg a könyvnyomtatással elsősorban szövegeket sokszorosítunk, az itt nyomtatott kép inkább csak a szöveg kiegészítője, amelyhez főleg fekete festéket használunk, addig a *könyomtatásnál* leginkább nagyfelületű, sokszínű képeket sokszorosítunk. A könyvnyomtatás elnevezéséről a könyv jut eszünkbe, a könyomtatásnál elsősorban a falragaszra gondolunk, de ezzel az eljárással még nagyon sok más nyomtatvány is készül, mint például a cukorka- és csokoládécsomagoló papirosok, a dobozborítók, térképek stb.”

„A könyomtatással leginkább színes munkák készülnek. Ezeknél, a klisé három vagy négy színével ellentétben, gyakran hat vagy nyolc szín is előfordul. A litográfus a művész eredeti rajza vagy festménye alapján minden színnek külön követ dolgoz ki. Nyomásnál egymás után kerülnek az egyes színek a papirostra, és együttesen az eredeti színhatását adják. Maga a könyomó sajtó erősen emlékeztet a könyvnyomtatásnál használt gyors-sajtóra, önműködően nedvesíti és festékezi a kőlapból álló nyomóformát, papirost adagol, majd

elvégzi a nyomást, és a megnyomott papirost továbbítja. A gépet *könyomó gépmester* kezeli.”

„Külön meg kell emlékeznünk a térképről, amelynek eredetije rendszeren kőre készül. A térkép készítéséhez szükséges szerint négy, öt, hat, esetleg több színben rajzolja meg a kartolitográfus. [...] A térképnyomás maga könyomó sajtón vagy ofszetgépen történik. Az eredeti kőveket, amelyre a térkép vagy más munka egyes színeit rajzolja a litográfus, nem használjuk közvetlenül nyomásra, hogy később újból felhasználható legyen a sokszor nagy költséggel előállított rajz, hanem a befestékezett kőről megfelelő papirostra levonatot készítünk, a papirost a nyomást végző kőhöz vagy lemezhez préselve, arra átnyomjuk az eredeti pontos mását. Kisebb nyomtatványokat, amelyekből sok ezer példány készül egyszerre – gondoljunk a cukorkacsomagolóra és a dobozburkolóra – nem lenne gazdaságos egyenként nyomni, tehát a kőre rajzolt eredetit az előbb leírt átnyomási eljárás megismétlésével sokszorososan visszük át a nyomást végző kőre vagy lemezre. Ha a nyomtatvány többszínű, akkor minden egyes színről külön kőre vagy lemezre készítünk átnyomást, természetesen gondosan ügyelni kell arra, hogy minden egyes kővön és lemezen a rajz elhelyezése pontosan azonos legyen, különben a színek nem fedhetik egymást, és a rajz eltorzul. Az átnyomás munkáját az *átnyomó* végzi. [...] Az átnyomó nagy pontosságot igénylő kézi munkát végez. A könyomó- és az ofszetgépmester a gép beállítása, felügyelete és karbantartása mellett a festék keverésének kényes munkáját is végzi.” – „A könyomtatásnál litográfus, átnyomó, ofszetgépmester és könyomó gépmester tanoncokat képeznek ki.”

Mindebből következik, hogy a második világháború vége felé jelentős számú könyomó nyomda volt hazánkban.

A következő – és megbízható – híradás 1948 márciusából való. Ekkor jelent meg utolsója a Litográfia, a magyarországi grafikai munkások szakközlönyje. Mint korábban már szó volt róla, azért ekkor, mert a litográfusok, könyomdászok egyesülete

– kezdetétől mindvégig – erősen kötődött a szociáldemokrata párthoz, és az ekkor, 1948 márciusában úgy döntött, hogy beolvad a kommunista pártba (amelynek végére az egyesítő kongresszus tett pontot 1948 júniusában). Az így talaját veszített litográfus-szakszervezet azonnal elsorvadt. Áprilisban már nem jelent meg a Litografia!

A Litografia 1948. márciusi, utolsó számában olvasható az „Egyesületi hírek” rovat. Ezt tanulmányozva bepillantást nyerhetünk a Senefelder Egylet – és ezen keresztül a litográfusok és a nyomdászok – akkori életébe.

Hány könyvmdáról szerezhetünk innen tudomást? Két hír is utal a könyvmdákra: a *szakszervezeti napok* márciusban: Forrás, Révai, Állami, Pénzjegy, Klösz, Földrajzi Intézet, Piatnik, Posner – vagyis ezen nyomdákban biztosan volt könyvmdatás. – Továbbá: rendezett a szakszervezet egy *Dobozi-estet*, melyre többen felülfizettek: Sarkadi cég, Sterbinszki cég, Seidner cég, Bakács cég, Kincs cég, Globus Nyomda – tehát ezek a cégek is foglalkoztak könyvmdatással. – Vagyis tizennégy könyvmdát említ a két közlemény.¹

Az egyletnek, amely szakszervezetként működött, több szakmai szerveződése, köre volt. A lap utal arra, hogy az *Átnyomó kör* április 14-én tervezte szakelődadását, melyen az átnyomó papírról kívántak ismertetést adni. – A *Jótekonysági kör* választmányja április 1-jén tervezett ülést tartani. – *Gépmesterkör* március 22-én tartott (volna) tisztújító közgyűlést.

Az egylet *kulturális tevékenységére* több közlemény is utal: Három *kiállításra* csoportos látogatást szerveztek. A Plakátkiállítás, Harc és munka Jugoszláviája, Munkásság és kultúra címűekre kívánták tagjaiknak minél nagyobb számát elvinni. – *Kedvezményes jegyeket* ajánlottak a mezőgazdasági kiállításra. – Újra megnyílt a *könyvtár*, mely minden hétfőn látogatható. – *Sportolásra* utal a következő közlemény: Ötvenszázalékos jegy váltására jogosító igazolvány kapható a Nemzeti Sportuszodába.

Különösen figyelemreméltó a lapnak a *munkaközvetítésről szóló jelentése* 1948. január hónapjáról. (Az első szám a munkanélkülit, a második a kiközvetítettet [vagyis a szakszervezet által mun-

kához juttatott] jelenti.) Kőrajzoló 15/4, gépmester 10/9, átnyomó 0/2, fényképész 3/8, rotoncheur² 4/0, másoló 0/0, edző 2/2, szerelő 2/1, csiszoló 1/0, hengermosó 10/6, felrakó 6/4, berakónő 8/14, kirakónő 12/11. – Ebből a statisztikából megtudhatjuk, hogy ekkor 78 munkanélküli volt e szakmában, miközben 56 munkást elhelyezett a szakszervezet. Ezenkívül ez a felsorolás kiválóan alkalmas arra is, hogy megismerjük e szakma akkori munkamegosztását.

Ezeket olvasva, a kollektíva életerősnek, aktívnek, optimistának, jövőt bizakodással tervezőnek tűnt. Olyan volt azonban a vég, mint amikor egy életerős fába beleszap a villám... Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Senefelder Egylet olyannyira befelé fordult, hogy vagy nem látta, vagy nem akarta látni a törvényszerűen bekövetkező véget, hiszen a húszas évektől kezdődően az ofszetnyomtatás egyre jobban előtér-

1 Ekkor a könyvmdák sem számban, sem jelentőségükben nem érték el a századforduló idején működőket. Földi Eszter kutatása szerint (Modern magyar litográfia, Miskolci Galéria, 1998) 1903-ban Budapesten negyven könyvmda működött száztizenkilenc kézi- és nyolcvanöt gyorssajtóval. A fontosabbak: Czettel és Deutsch, Hornyánszky Viktor, Légrády Testvérek, Kunossy Vilmos, Posner Károly Lajos, Rigler József Ede, Ullman József, Hamburger és Birkholz, Országgyűlési Értesítő, Kosmos, Athenaeum, Seidner, Bruchsteiner és Fia, Kellner és Mohrlüder, Bakács stb. (A felsoroltakhoz hozzátehetjük még a Pallast is.)

2 Nem sikerült megtudnom, milyen munkakör volt ez. Szívesen venném, ha valaki tud erről, és közölné velem.

be került – a könyomtatás rovására. Egyszerűen nem foglalkoztak „a nagy konkurencsággal”, tagjaikat nem képezték át, éltek megszokott életüket, mint-ha az örökké tartana. Nem ismerték fel – vagy nem akarták tudomásul venni –, hogy a Sene-felder találmányából sarjadt oldalág, az ofszet a könyomtatásnak olyan továbbfejlesztése, mely olyannyira visszahat rá, hogy azt már fölőlegessé teszi. De nem foglalkoztak az egyre tökéletesedő autotípiával sem, úgy vélték, a képnymtatásnak egyedüli módszere csak a litográfia, a könyomtatás lehet. Pedig a magasnyomtatásnál alkalmazott – előbb három- majd négyszínű – klisék rohamosan terjedtek, és tették fölőlegessé a nehézkés könyomtatást. A figyelmeztető jelek már közvetlenül az első világháború előtt egyre sűrűsödtek. Például a Pesti Napló ekkor adta ki a gyönyörű Petőfi-albumát, melyben száznegyven egyszínű kép látható, többsége klisé: foto- és autotípiá, néhány pedig a szedésbe beépített fametszet. Tíz színes kép van még a könyvben, melyből kilenc kliséről, magasnyomtatással készült (mind-egyik védőfóliával ellátva, és arra rányomtatva, hogy a „színyomat Hornyánszky Viktor sajtójából” való). Könyomat csak egy van, külön lapra beragasztva. A nagyon szép szeszios előzők is könyomatos. Vagyis ekkor már szép képes kiadványok készülhettek, az addigi egyeduralgó könyomtatásnak akár a mellőzésével is. Egy másik példa: 1924-ben a Képes Krónika hetilapot színesben kezdte nyomtatni a Pallas – ofszeten! – Nem okultak, nem készültek fel a szükségszerű elhalásra. A szakszervezet nem készítette fel a litográfusokat és a könyomdászattal foglalkozó dolgozókat minderre.

1948-at követően már nem található olyan írásos forrásmunka, melynek alapján nyomon lehetne követni a könyomtatás magyarországi megszűnésének folyamatát. Ezt már azért is lehetetlen hitelesen leírni, mert 1949 decemberében államosították a száz főnél kisebb létszámmal dolgozó üzemeket, így a kis- és közepes nagyságú nyomdákat is.³ (A száz főnél nagyobb létszámmal dolgozó vállalatokat már előbb, 1948 márciusában államosították.) Ezt követően megkezdődött a szocialista típusú üzemek létrehozása:

azonnal megszüntették a kisnyomdákat, gépeiket, felszerelésüket nagyobb nyomdába vitték, összevonták vagy leselejtezték. Hogy hány kis könyomda esett az államosítás áldozatául, talán már soha nem tudjuk meg. A nagy átszervezésről hozzáférhető statisztika nem maradt fenn. Az biztosra vehető, hogy a kis könyomdákat felszerelésükkel és gépeikkel együtt „felrámoltták”, és – sajnos – nyomuk sem maradt. A Litográfia utolsó számában említett nyomdák is erre a sorsra jutottak, megszűntek.

Menjünk tíz évvel előbbre. 1953-ban a Tervgazdasági Könyvkiadó megjelentette az 1954. évre szóló „Országos egységes nyomdaipari árszabást” (százhet B5-ös oldalon). Ebben a következő műveletek olvashatók: „Litográfiai munkák normaóránként; litográfiai előkészítés; kő állva tartása;⁴ könyomás beigazítása (A3-as és A2-es gépre fekete színben és A2-es gépre színesen); könyomás (mint a beigazításban szereplő formátumra és gépre); az A2-es színes könyomásnál a ténylegesen felhasznált festék.” – Ez az utolsó hiteles forrás a könyomtatás végnapjairól. Ebből az következik, hogy 1954-ben még volt hazánkban könyomtatás. Kérdés: mely nyomdáknak volt ekkor még könyomtatás? Az biztosra vehető, hogy önálló, csak erre a technológiára alapozott könyomda már nem volt, hanem egy-egy nagy nyomdában könyomó részlegként üzemeltek.

[Közbevetés: Nagyon jó lenne, ha olyan „zrínyis” kolléga jelentkezne nálam (269-6669), aki a Zrínyi Nyomda könyomó részlegében dolgozott annak megszűnése táján. Ez azért lenne fontos, mert jártam a váci Nalors Grafika Kft. nyomdájában, ahol a volt Zrínyi Nyomda két könyomó gyors-sajtója (is) megtalálható – nagyon sok litográfiai kő és felszerelés társaságában. Szabó István, a litográfiai részleg „mindenesé” és mindentudója emlékezete szerint, a Dunai Cementművek építése után (1963) nem sokkal később kerültek azok a DCM külső raktárába. Nos, az ábrás – tehát a le nem csiszolt – köveket nézegetve, sikerült egy olyan könyvborító követ megtalálni, mely eligazítást adhat az ottani könyomtatás megszűnésének idejéről: a Minerva Kiadó megjelentette a pörul

3 Az V. kerületi és a lipótvárosi kisnyomdák államosítását a Budapesti Szikra Nyomda megbízottai végezték, és a fennmaradt dokumentumok szerint – amely korántsem teljes – negyvennégy üzemet államosítottak, és közöttük bizonyíthatóan volt egy könyomda is: a Sarkadi Litográfia (V. kerület, Szalay utca 25.).

4 Ha későbbi újrayomásra számított a kiadó, a szedést, a követ vagy a lemezt a nyomdában raktározhatta. Ezt nevezték állva tartásnak. A kiadó bár fizetett a raktározásért, de lényegesen kevesebbet, mint az újratörtendő feldolgozásért.

járt kutyák című könyvet (Barabás Éva versét Gábor Éva illusztrálta). Bár évszám nem szerepel a borító kővén, de a Széchényi Könyvtár szerint egyetlen kiadás jelent meg belőle, 1964-ben. S miután a kő olyan helyen volt, melyet az utolsók között helyeztek el, valószínűsíthető, hogy nem sokkal e meséskönyv megjelenése után szűnt meg a Zrínyiben a nyomtatás. Vagyis ekkor, 1964-ben bizonyíthatóan volt még könyvnyomtatás hazánkban.

Azért is fontos lenne egy régi kollégával történő találkozás, mert a kövek rajzolatának egy része normál állású (vagyis nem tükörfordított). Ebből következik, hogy azokat „ofszetszerűen”, gumiborítású nyomóhenger segítségével nyomhatták. (Mint a bádognyomáznál is.) Milyen gépek voltak azok? Ezt is nagyon jó lenne tudni!]

A legfontosabb kérdés változatlan: mikor szűnt meg hazánkban a litográfia, a könyvnyomtatás? Azokban a nagy nyomdáknál, ahol könyvnyomtatás részleg is működött, az ötvenes-hatvanas években megszüntették azokat, és az általános, nemzetközi műszaki fejlődést (elmaradottan) követve, az ofszettechnológiát fejlesztették erőteljesen. Vagyis nem az államosítás szüntette meg az üzemi nyomtatást, hanem az általános műszaki előrehaladás, mely túllépett a litográfián; az államosítás csupán összezavarta a tisztánlátást, és természetesen jelentősen gyorsította is elhalásának folyamatát. Ugyanis a könyvnyomtatás elhalása minden fejlett országban már korábban megindult, mely természetes folyamat volt. Nálunk rendhagyó módon történt ez: a könyvnyomtatók szakszervezetén kívül az ipart irányítók sem látták a fejlődés irányát, melyet éppen az idézett pályaismertető füzet mutat nagyon jól. Abban – a könyvnyomtatáson belül – csak utalásszerűen fordul elő az ofszetgépmesterre való utalás, és magával az ofszettechnológiával (mint önálló szakmával) sem foglalkoztak, arra tanulókat nem kívántak képezni. Nem ismerték fel, hogy a litográfia, a könyvnyomtatás a 19. században a képsokszorosításnak vitán felül legjelentősebb módja volt, de amely a 20. században egyre jobban jelentőségét veszítette.

Tehát a magyarországi könyvnyomtatás megszűnéséről érdemi forrásmunkát nem sikerült felkutatni. Maradna a gyarló emberi memória, a visszaemlékezés. Ha nagyobb számmal élnének az akkori litográfusok könyvnyomtatásosok, vagy olyanok, akik – a nagyüzemben – azok közelében dolgoztak, bizonyára lehetne még náluk a múltrol kutakodni.

Azonban ne feledjük, ez nem teljesen megbízható. Példaképpen említhető, hogy több idős kolléga határozottan állította, hogy 1945-ben volt a Szikra/Kossuth Nyomdában könyvnyomtatás. Valójában nem volt. Bizonyára az elhalóban lévő mélynyomó részleggel tévesztik össze. Az 1945 februárjában felvett – nagyon részletes – leltár nem említi egyetlen olyan gépet vagy felszerelést, mely meglétére utalna. (A harmincas években még úgy hirdette magát a Pallas, hogy kő- és könyvnyomda, de 1945-ben a könyvnyomda kifejezés már nem olvasható.)

Így tehát az a furcsa és visszás helyzet alakult ki, hogy a magyarországi litográfia és könyvnyomtatás kezdetéről, kialakulásáról viszonylag sokat tudunk, eléggé megbízható ismeretekre támaszkodhatunk (de amelyeket azonban kritikusan meg kell szűrni), a megszűnését azonban homály borítja. (Természetesen az ipari jellegű, kereskedelmi célú tevékenységről szoltunk csupán, mert a művészi jellegű litográfia – és annak sokszorosítása – ma is élő tevékenység, melynek rövid ismertetésével zárjuk majd sorozatunkat.)